

castre sau așezări romane dar și în necropole și a cărelor legături genetice cu fibulele în formă de T este subliniată și de R. Kenk (*op. cit.*, p. 327). În cadrul acestor complexe și încă de elucidat relații culturale au putut lua naștere și alte tipuri de fibulă asemănătoare cu fibula Alm VI 162 din Dacia, cum este de exemplu tipul de fibulă descoperit la Romula²⁷. În ceea ce privește fibula Alm VI 162 din cadrul culturii Sântana de Mureș—Cerneahov, originea sa nordică pare acum mai atrăgătoare, cu toate că fenomenul nu trebuie privit unilateral. Odată cu nașterea tipului de fibulă Alm 162 se răspândește și ceramica lucrată la roată²⁸, iar pleptenii din 3 plăcuțe devin predominanți²⁹. Asistăm deci la apariția unui

lanț de inovații tehnice și tipologice, la care un rol de seamă trebuie acordat și influenței civilizației Imperiale. Fenomenul este însoțit și de unele schimbări rituale, manifestate printr-o săracire a inventarului de o parte, iar de altă parte de apariția unor morminte cu inventar bogat (caracteristic pentru cultura Przeworsk mormintul de la Zakrzów—Sackrau), explicabile și printr-un contact mai strâns cu lumea romană.

Lucrarea lui R. Kenk, axată pe o metodologie modernă, incită la discuție, ridică probleme importante oferind soluții noi și interesante, aducând astfel o contribuție esențială în lămurirea începutului PRIR în cadrul culturii Przeworsk, dar aducând în același timp și deslușiri prețioase pentru evoluția culturală din regiunile înconjurătoare.

Radu Harhoiu

²⁷ M. Babeș, *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 179, fig. 17/c.

²⁸ R. Kenk, *op. cit.*, p. 248; Gh. Diaconu, *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 243—250.

²⁹ R. Kenk, *op. cit.*, p. 282.

CONSTANTIN PREDA, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Editura Academiei R.S.R., București, 1980, 134 p., 7 fig. și 94 pl. Rezumat în limba germană.

De curind a ieșit de sub tipar mult așteptata monografie *Callatis* cuprinzând rezultatele cercetărilor efectuate în necropola paleocreștină de la Mangalia. Autorul — C. Preda — și-a dezvoltat expunerea în cadrul următoarelor patru mari capitole: I. *Tipurile de morminte*; II. *Ritul și ritualul*; III. *Încheiere*; IV. *Descrierea mormintelor și a inventarului*. Primele două capitole se împart în mai multe subcapitole, determinate după tipul mormintelor și, respectiv, felul inventarului. În economia lucrării figurează un capitol introductiv și unul cuprinzând istoricul cercetărilor. Cartea beneficiază de o listă a abrevierilor bibliografice și o altă listă a abrevierilor folosite la descrierea mormintelor și a monedelor.

Necropola înfățișată de C. Preda se află în marginea de apus a orașului Mangalia (antîc Callatis). Cunoscută încă din anul 1937, ea a constituit în 1943 obiectul unei scurte anchete de teren efectuate de Mircea Petrescu-Dîmbovița, iar în primăvara anului 1959, obiectul unor săpături de salvare executate de Emilian Popescu și Petre Diaconu¹.

Începînd din anul 1962, necropola de la Mangalia a fost cercetată sistematic, an de an, de către C. Preda, prin secțiunile, numerotate cu

cifre romane. Aceste cifre sînt însoțite de anul cînd s-au executat secțiunile².

Autorul estimează la circa 2 000 numărul mormintelor care vor fi existat în necropola romano-bizantină de la Mangalia și la circa 400 numărul mormintelor „scose la iveală atît prin cercetări organizate, cit și prin descoperiri întîmplătoare sau săpături de salvare” (p. 13). Din totalul de 400 de morminte „scose la iveală”, în monografie sînt publicate 367.

Mormintele apar la o adîncime cuprinsă între 0,40 m și 2,20 m față de nivelul actual al solului.

C. Preda a determinat următoarele tipuri de morminte: a) *de tip cistă, construite din piatră*; b) *cu cameră boltită și cu dromos*; c) *cu cameră simplă*; d) *în groapă simplă*; e) *cu galerie*; f) *în amfore*. Acestor tipuri autorul le mai adaugă unul nedefinit, reprezentat de două morminte (14 și 15) primul cu nișă laterală, iar al doilea imitînd mormintele „cu cameră funerară, cu deosebirea că încăperea nu mai era zldită, ci săpată direct în pămîntul viu” (p. 22).

Referindu-se la mormintele din grupa a, de tip cistă, care reprezintă aproximativ 60 % din totalul celor cunoscute, C. Preda atrage atenția că „pentru Tomis descoperirile de acest fel nu sînt prea numeroase și nici într-

¹ Petre Diaconu, *Glasul bisericii*, 7—8, 1964, p. 712—723. Asupra istoricului cercetărilor de la necropola paleocreștină de la Callatis vezi C. Preda, *op. cit.*, p. 9—11.

² Secțiunea I, 1967, de la p. 11, se va citi Secțiunea I, 1962.

totul identice" și că „la Hîstria... nu se poate vorbi de morminte din lespezi de piatră de genul celor de la Mangalia" (p. 16). În schimb adăugăm noi, asemenea morminte sînt caracteristice a ceea ce a mai rămas din necropola romano-bizantină a Cavarnel (Byzone, în antichitate). Acolo au fost cercetate pînă acum 21 de morminte-cistă³. Autorii săpăturilor arheologice datează necropola de la Byzone în secolele IV—VI⁴, deci în aceeași vreme în care „a funcționat" și necropola de la Callatis.

Mormintele cu cameră boltită și dromos, din grupa b, sînt reprezentate doar de 4 exemplare⁵, dintre care unul a fost distrus încă din vechime. Acest gen de morminte (de tip hypogeu) se întîlnește și în alte părți, de pildă la Tomis, Galați și chiar Niculițel, cu precizarea că ele sînt constituite din cărămizi și, în plus, prezintă unele „deosebiri de detaliu la tipul de boltă"⁶. Autorul datează mormintele-hypogeu „pe baza inventarului"⁷ în prima jumătate a secolului al V-lea, datare impusă și de tipul de cruce⁸, săpat în două cazuri deasupra intrării.

Lăsînd la o parte mormintele din grupa c, care pot fi mai noi totuși decît zidul înconjurător, vom reține că mormintele din grupa d, în

groapă simplă, reprezintă cam 40% din totalul mormintelor din necropola de la Callatis (p. 19).

Și mormintele din grupa e, cele cu galerie, sînt puține la număr, ca să nu mai vorbim de grupa f, care-l reprezintă doar de un singur exemplar (p. 21).

În subcapitolul „Ritul și ritualul" se subliniază că toate mormintele din necropola de la Mangalia sînt de înhumare și că „circa o treime din mormintele descoperite cuprind între două și 11 schelete"⁹.

C. Preda a pus accentele de rigoare pe prezentarea inventarului funerar. Sînt descrise în amănunțime vasele ceramice (urcioare cu decor striat, urcioare fără decor, urcioare cu corp oval, căni piriforme, căni cu corpul oval, căni cu gura trilobată etc.) și recipientele de sticlă. Din prezentarea operată de autor reiese că marea majoritate a vaselor de lut și de sticlă datează din secolul al IV-lea. Vasele care se încadrează cronologic în secolele V—VI sînt puține la număr. Acolo sînt înfățișate fibulele, unele din bronz (cu butoni în formă de ceapă)¹⁰, iar altele, mai puține la număr, din fier (probabil, cu piciorul întors pe dedesubt)¹¹, catarămile, lîmbile de curea, brățările, inelele, mărgelile, ustensile de toaletă, monedele și obiectele răzlețe.

Monedele se înșiră din vremea lui Caracalla¹² pînă în vremea lui Justinian cel Mare. În fapt, epoca corespunzînd celei de-a doua jumătăți a secolului al V-lea și secolului al VI-lea nu este reprezentată, din punct de vedere numismatic, dacă exceptăm moneda de aur din timpul lui Justinian (p. 72).

În partea de încheiere C. Preda se străduiește să reliefeze concluziile mai importante impuse de cercetarea tuturor problemelor legate de necropola romano-bizantină de la Callatis.

Așa cum s-a amintit deja, necropola de la Mangalia datează din secolele al IV-lea — al VI-lea.

³ C. Preda, *op. cit.*, p. 22. Aici, dintr-o eroare tehnică, se spune că maximum de schelete într-un mormînt sînt odată 12, iar altă dată 11.

¹⁰ În descrierea acestor fibule autorul manifestă o oarecare înconsecvență, la p. 35, numindu-le o dată, „fibule cu capete în formă de ceapă", iar altă dată, „fibule cu butoni în formă de ceapă". Asupra acestor chestiuni vezi R. Harholu, SCIVA, 24, 1973, 2, p. 322.

¹¹ O asemenea fibulă (nepublicată încă) a apărut și la Adamclisi, în zona extramurană din dreptul zidului de incintă de pe latura sudică a cetății.

¹² În fapt, catalogul monedelor începe cu o monedă din vremea lui Hadrian. Datarea ei este pusă însă sub semnul întrebării de însuși autorul monografiei (vezi C. Preda, *op. cit.*, p. 67).

³ M. Mircev, G. Tonceva, D. Il. Dimitrov, *Izvestija Varna*, 13, 1962, p. 54—56.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Dintre aceste unul este nesigur, de vreme ce C. Preda nota la p. 91 sub mormîntul 78 că era prevăzut foarte probabil (s.n.) cu boltă.

⁶ C. Preda, *op. cit.*, p. 17. De notat că și mormîntul cu cameră boltită și dromos de la Ostrov, jud. Constanța (cercetat de Petre Diaconu și C. Chera, în 1977), este făcut tot din cărămizi. Mormîntul hypogeu de la Ostrov datează de la mijlocul secolului al II-lea e.n.

⁷ La drept vorbind, tot inventarul se reduce la patru plăcuțe de bronz, dreptunghiulare, găsite într-unul și același mormînt (M. 316).

⁸ Este vorba de cruci de tipul *cunei* (cu triunghiul la capetele brațelor). La p. 17 a monografiei C. Preda face o analogie cu o asemenea cruce săpată pe un bloc de piatră al unui mormînt-cistă din secolul al VIII-lea (cîtește secolele VIII—XI) de la Cavarna. (M. Mircev, *Izvestija Varna*, 12, 1961, p. 73, fig. 13). asemenea cruci, foarte multe la număr, apar pe pereții monumentelor rupestre de la Basarabi (jud. Constanța) datate în a doua jumătate a secolului al X-lea. Sistematizarea lor este operată într-o lucrare — în manuscris — de arh. Virgil Blăciurescu. Vezi și crucea-*cunei* de pe un bloc de piatră dintr-o biserică din secolele X—XIII (?) de la Cavarna (M. Mircev, G. Tonceva, D. Il. Dimitrov, *op. cit.*, p. 57—58, și fig. 46).

Cele mai multe dintre morminte n-au inventar, sau dacă au acesta este extrem de sărac.

C. Preda ne informează că „Inventarul cuprinde obiecte care în marea lor majoritate sînt produse tipice epocii romano-bizantine” (p. 78).

O chestiune deosebită o ridică cistele cu mai multe schelete. La locul potrivit (p. 23) s-a atras luarea aminte că „Inhumările au avut loc succesiv, într-o perioadă de timp mai îndelungată”. Autorul, luînd în considerare inventarul funerar, apreciază că „Intervalul de timp dintre diferitele înmormîntări, în cadrul unui singur mormînt, respectiv între prima și ultima înhumare, ar putea să se ridice de la cîteva decenii pînă la circa un secol” (p. 23). Poate că ar fi fost util ca C. Preda să insiste și mai mult asupra problemelor care decurg din realitatea înmormîntărilor colective în unele ciste. În orice caz, trebuie să subliniem existența mormintelor cu lespezi de piatră făcute pentru un singur individ, dar adăpostind rămășițele pămîntesti a două persoane, ca și existența mormintelor făcute pentru doi indivizi, dar adăpostind scheletele a trei persoane¹⁸. S-au găsit și situații inverse: mormînt pregătît pentru două persoane, dar adăpostind numai un schelet¹⁹.

O particularitate a necropolei paleocreștine de la Callatis o constituie deschiderea și redeschiderea unora dintre morminte, iar a ceașta pentru a introduce trupurile neînsuflețite ale callatioților creștini. „Este lesne de înțeles că în urma repetatelor deschideri ale mormintelor se produceau anumite stricăciuni. Așa se explică faptul că în momentul descoperirilor unele blocuri au fost găsite sparte, iar mortuarul de la încheieturi de multe ori fisurat”¹⁶.

C. Preda atrage atenția că necropola de la Mangalia este una dintre „cele mai mari descoperiri de acest fel în provinciile Imperiului și cea mai mare din părțile de nord-est ale acestuia” (p. 77). D-sa subliniază cu învedereată dreptate unele particularități (a se vedea mormîntul în amforă) care leagă necropola de la Mangalia de tradiția înmormîntărilor proprii epocii elenistice. Apoi, sînt evidențiate mai multe obiecte de inventar, cum sînt, de pildă, „vase de lut de tip ursori cu picior îngust și decor striat, cerceii și pandantivele de aur” etc., ca fiind „specifice

necropolei callatiene, respectiv zonei vest-pontice”¹⁶.

După ce citează spusele lui R. Vulpe și I. Barnea, „că epoca romano-bizantină corespunde secolelor IV—VI e.n. a însemnat pentru Dobrogea o perioadă de liniște și stabilitate politică și de refacere economică”¹⁷, la p. 79 C. Preda va aminti pe drept cuvînt, de „migrații avîzîgotă și de aceea a hunilor” care vor aduce „momente grele” pentru Dobrogea.

Vorbînd despre creștinism care a devenit religie de stat, „începînd cu domnia lui Constantin cel Mare” (p. 79)¹⁸, C. Preda ne amintește că în secolele IV—VI în Dobrogea s-au construit numeroase și impunătoare bazine¹⁹. Cu acest prilej, autorul ține să ne atenționeze asupra caracterului bazilicii de la Callatis — socotită de unii cercetători a fi de tip sirian. Se invocă apoi cunoscutul document epigrafic care atestă existența unui episcopat la Callatis, cîndva în secolul al VI-lea²⁰. Din spusele lui C. Preda ar reieși că acest episcopat a funcționat în toată vremea stăpînirii romano-bizantine. În realitate, însă, episcopatul de la Callatis, ca și cele din restul orașelor din Scythia Minor — cu excepția Tomis-ului — au flînat o scurtă perioadă — la sfîrșitul secolului al V-lea și în prima jumătate a veacului al VI-lea²¹.

Plecînd de la unitatea de rit a necropolei de la Mangalia, C. Preda crede că în secolele IV—VI creștinismul era „unica religie a populației callatiene” (p. 82). Poate că aici ar trebui

¹⁶ Poate că mai complet ar fi fost expresia *zona de nord și de vest a Pontului*, de vreme ce se apelează la analogii cu descoperiri din Crimeea.

¹⁷ Trilmiterile la *Histoire ancienne de la Dobroudja* a lui R. Vulpe și „*Din istoria Dobrogei*”, II, partea redactată de I. Barnea, nu sînt exacte. Oricum ar fi, însă, fraza citată și atribuită lui R. Vulpe și I. Barnea este în contradicție cu realitatea istorică. Nu poate fi vorba de liniște, *stabilitate politică și refacere economică* în vremea năvălirilor gotice și hunice.

¹⁸ C. Preda, *op. cit.*, p. 79. Creștinismul n-a devenit acum o religie de stat, ci și-a căpătat dreptul de a fi egal cu celelalte religii din Imperiul roman.

¹⁹ Una dintre bazinele construite sigur în ultima treime a veacului al IV-lea este cea de la Niculițel adăpostind cripta cu martirii Zotikos, Attalos, Kamasla și Philippos. Asupra datei pămîntirii acestora vezi Petre Diaconu, SCIVA, 24, 1973, 4, p. 633—641.

²⁰ Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 136—138.

²¹ Idem, *Dacia*, N. S., 13, 1969, p. 403—415.

¹⁸ Astfel de exemple au fost citate de noi (vezi Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 722).

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

nuanțată afirmația, în sensul că toți cei care au fost înmormințați în cimitirul din marginea de vest a orașului Mangalia erau creștini. Altfel am intra în contradicție cu realitatea istorică. În Mangalia și în celelalte orașe din Scythia Minor trebuie să fi existat — în secolele IV—V — numeroși necreștini, de vreme ce aceștia mai sînt semnați chiar în secolul al VI-lea în capitala imperiului, la Constantinopol²². Faptul că în necropola de la Callatis nu există nici un mormînt de incinerare este de natură să ridice o altă problemă legată de exclusivismul creștinismului primar. Cu alte cuvinte, vrem să subliniem că în cimitirele paleo-creștine era interzisă înmormintarea păgînilor — fapt care explică și unitatea de rit a necropolei de la Callatis. Demn de remarcat că aproximativ în aceeași vreme în cimitirele de tip Sîntana de Mureș, păgîne în ansamblul lor, era tolerată înmormintarea creștinilor.

Structura mormintelor și natura inventarului funerar îi permit lui C. Preda să vorbească despre starea prosperă a comunităților omenitești de la Mangalia în secolele IV—VI.

După opinia lui C. Preda în această perioadă n-ar fi existat „infilturații de populații în migrație”. În lipsa unor cercetări antropologice trainice, afirmația apare prea aspră. Întrucît toate neamurile de migrație care au trecut la sud de Dunăre în epoca stăpînirii romane au renunțat la propria lor ceramică, definirea acestora trebuie operată în temelul altor criterii. De pildă, atunci cînd este vorba de necropole, se vor urmări particularitățile ritualului, cum și natura unora dintre obiectele de ofrandă.

Oricum ar fi, noi sîntem înclinați a crede că o parte a mormintelor din necropola paleocreștină din Callatis trădează oarecarile elemente proprii cimitirelor de tip Sîntana de Mureș. Aceasta este sugerată de numeroasele obiecte de inventar cu analogii deocamdată numai în mediul Sîntana de Mureș²³.

La capătul recenziei noastre se cuvine să subliniem că monografia *Callatis. Necropola romano-bizantină* constituie un succes pentru arheologia românească. C. Preda ne prezintă într-o formă directă și precisă toate observațiile culese în timpul îndelungatelor sale investigații arheologice. Sînt descrise cu exactitate mormintele și obiectele de inventar. Acestea din urmă beneficiază, în general, de o bună încadrare cronologică. Autorul s-a

străduit și a reușit pe deplin să opereze analogiile de rigoare. Concluziile inserate în partea de încheiere urmăresc pe de o parte să sintetizeze datele din monografie, iar pe de altă parte să ne prezinte un tablou general al creștinismului de început la Callatis și în Dobrogea romano-bizantină. Vom remarca bogăția informațiilor dar și precizia din capitolul *Descrierea mormintelor și a inventarului*. C. Preda se folosește în lucrarea sa de o vorbire limpede, directă și convingătoare. Ilustrația este, pe cît de bogată, pe atît de bine executată.

Unele inadvertențe²⁴ și greșeli de tipar²⁵ nu scad cu nimic din valoarea acestui volum, socotit, pe bună dreptate, a fi prima monografie a unei necropole paleocreștine din această parte a Europei.

Petre Diaconu

²⁴ De pildă, la p. 19, pentru mormintele în groapă simplă se face trimitere și la pl. IV; în această planșă însă toate mormintele sînt de tip *cistă*.

Brățara de gagat (pl. XLVI/9) nu este o descoperire întâmplătoare, cum susține C. Preda (p. 53); ea s-a găsit într-un mormînt (M. 6), relativ bogat în inventar, cercetat în săpăturile de salvare din 1959 (Petre Diaconu, Glasul blsericil, 7—8, 1964, p. 716—717, fig. 3/2). C. Preda la această pagină susține că *pentru datarea ei* (adică a brățării de gagat) *nu dispune de elemente cu ajutorul cărora se poate opera*. În același mormînt însă a apărut un *stilus*, o cupă de sticlă, o brățară de sticlă, un urciur cu caneluri, mărgelile de sticlă, zale dintr-un lăntșor de bronz, cum și o monedă din vremea împăratului Valentinian (364—375). Toate obiectele, cărora li se adaugă și monedă, pledează pentru datarea brățării de gagat în secolul al IV-lea.

La p. 63 se scrie că *stilusul* „prevăzut cu trei noduli ornamentați cu semnul x și cu cercuri” s-a găsit în mormîntul 86, dar în planșa XXIX acest *stilus* este prezentat ca fiind descoperit în M 98 (ceea ce este o greșală). Corect în planșa LIX.

Tot la p. 63 se mai vorbește de un *stilus* ca fiind descoperit „în săpăturile de salvare din 1959”. În pl. XXIX acest *stilus* este ilustrat sub cifrele 1 și 3 *passim*, ceea ce constituie o dublă greșală. În primul rînd cele două bucăți apar în una și aceeași *passim*, iar în al doilea rînd, ele nu trebuie considerate *passim*, de vreme ce s-au găsit în M 6/1959 (vezi P. Diaconu, *op. cit.*, p. 717, fig. 3/1). Un *stilus* aproape identic s-a descoperit cu vreo 50 de ani în urmă la Razgrad (Otčet, 8, 1931, p. 24, fig. 24).

²⁵ Vezi nota 2; la p. 21 „amorfă”, „amorfă” se vor citi amforă, amfore. La p. 42 nota 165, în loc de *Ibidem* se citește Gh. Diaconu. La p. 62 anul 1969 se va citi 1959.

²² *Codex Just.*, I, XI, 10. O bibliografie mai bogată în această privință vezi la Silvia Baraschi, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 412.

²³ C. Preda, *op. cit.*, p. 36 și urm. Însăși prezența vaselor cu „umbo” poate constitui o dovadă despre existența unor populații nordice la Mangalia în secolele VI—VII (Petre Diaconu, SCIV, 10, 1959, 2, p. 487—489).